

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.10>

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гарасимів Т.З.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4627-4774
e-mail: Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua*

Ліщинська Ю.Ю.,
*студентка III курсу бакалаврату
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»
e-mail: yuliia.lishchynska.pv.2022@lpnu.ua*

Гарасимів Т.З., Ліщинська Ю.Ю. Визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану.

У статті з'ясовано проблемні аспекти визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану та повномасштабного збройного конфлікту. Визначення місця проживання дитини суто юридичними методами не обмежене, оскільки його вибір регулюється також нормами моралі, а присутність морального компоненту регулювання місця проживання дитини пояснюється специфікою відносин, що регулюються.

Відзначено, що при вирішенні конфлікту між розлученими батьками про місце проживання малолітньої дитини в умовах воєнного стану, обставини, пов'язані з безпекою дитини та наслідками бойових дій, мають істотне значення та повинні бути вивчені і оцінені судом. Перебування одного з батьків на військовій службі в Збройних Силах України або інших силових структурах, а також наявність місця для проживання за межами країни не можуть бути єдиними підставами для визначення місця проживання дитини з одним із батьків. Ці факти, а також інші обставини та обмеження, що виникли внаслідок воєнного стану та бойових дій, повинні оцінюватися судом у сукупності з іншими факторами, з урахуванням принципів рівності прав батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини, заохочуючи співпрацю всіх учасників процесу.

Зміна місця проживання дитини в умовах війни та соціальних зрушень є особливо складним завданням, яке потребує ретельного аналізу як юридичних, так і моральних аспектів. Принцип рівності прав батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини має стати основою для ухвалення рішень у спорах про місце проживання. Суди повинні враховувати не лише особисті інтереси батьків, але й емоційний стан дитини, її потреби та безпеку в умовах, коли військові дії створюють додаткові ризики. У світлі сучасних викликів, таких як воєнний стан, необхідно зважати на особливі обставини, що виникають внаслідок конфлікту, а також сприяти співпраці між усіма сторонами. Лише комплексний підхід, що поєднує правові норми з гуманістичними принципами, може забезпечити дійсно безпечне та стабільне середовище для розвитку дитини.

Ключові слова: дитина; батьки; місце проживання; права дитини; воєнний стан; безпека; інтереси дитини; виховання дитини; Сімейний кодекс України; Закон України «Про охорону дитинства».

Harasymiw T.Z., Lishchynska Y.Y. Determining the place of residence of a child under martial law.

The article clarifies the problematic aspects of determining the place of residence of a child in conditions of martial law and full-scale armed conflict. Determining the place of residence of a child by purely legal methods is not limited, since its choice is also regulated by moral norms, and the presence of a moral component of regulating the place of residence of a child is explained by the specifics of the regulated relations.

It is noted that when resolving a conflict between divorced parents about the place of residence of a minor child in conditions of martial law, circumstances related to the safety of the child and the consequences of hostilities are of significant importance and must be studied and assessed by the court. The presence of one of the parents in military service in the Armed Forces of Ukraine or other law enforcement agencies, as well as the availability of a place of residence outside the country cannot be the only grounds for determining the place of residence of a child with one of the parents. These facts, as well as other circumstances and restrictions arising from martial law and hostilities, should be assessed by the court in conjunction with other factors, taking into account the principles of equal rights of parents and ensuring the best interests of the child, encouraging the cooperation of all participants in the process.

Changing the place of residence of a child in conditions of war and social changes is a particularly difficult task, requiring a careful analysis of both legal and moral aspects. The principle of equal rights of parents and ensuring the best interests of the child should become the basis for making decisions in disputes about residence. Courts should take into account not only the personal interests of the parents, but also the emotional state of the child, his or her needs and safety in conditions where hostilities create additional risks. In light of modern challenges such as martial law, it is necessary to take into account the special circumstances arising from the conflict, as well as to promote cooperation between all parties. Only a comprehensive approach that combines legal norms with humanistic principles can provide a truly safe and stable environment for the development of the child.

Key words: child; parents; place of residence; child's rights; martial law; security; child's interests; child's upbringing; Family Code of Ukraine; Law of Ukraine «On the Protection of Childhood».

Постановка проблеми. Зміна місця проживання дитини є складним і травматичним процесом, що зачіпає її емоційний стан та відчуття безпеки. Фахівці з психології та педагогіки наголошують, що жити разом із батьками – це природна потреба та право дитини, тому вирішення питання щодо її проживання після розірвання шлюбу має бути спільним обов'язком обох батьків. Однак, цей процес вимагає не лише юридичного, а й морального підходу, враховуючи специфіку відносин між дитиною та батьками. Проблеми правозастосування щодо визначення місця проживання дитини значно ускладнилися із початком війни. Задля збереження життя та здоров'я дитини – здійснювався добровільний виїзд дітей закордон разом з одним із батьків, зміна регіону проживання у межах країни, з іншого боку – велика кількість сімей були вимушено розділені та примусово переселені на територію держави-окупанта. Також нині чимало батьків перебуває у Збройних силах України або інших силових структур, у зоні ведення бойових дій, а дитина проживає одним із батьків, тому ця проблематика є вкрай нагальною, позаяк держава-окупант фактично позбавляє права визначення місця проживання.

Стан опрацювання проблеми. Загальна проблематика визначення місця проживання дитини розглядалася у працях таких учених: І. Апопій, В. Борисова, Т. Боднар, К. Глиняна, А. Дутко, М. Дякович, А. Кобзєва, І. Личенко, М. Менджул, О. Розгон, Є. Харитонов, В. Чорнописька, Г. Чурпіта, В. Шапіро, О. Явор та інших. Тоді як предметні аспекти визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану в Україні аналізувалися суто юристами-практиками та окремими науковцями: О. Губанова, О. Мельник, П. Нога та іншими. Тому, ця проблематика є вкрай важливою у контексті правозастосовних проблем обумовлених війною.

Мета статті – окреслення проблемних аспектів визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану та повномасштабного збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Визначення місця проживання дитини суто юридичними методами не обмежене, оскільки його вибір регулюється також нормами моралі, а присутність морального компоненту регулювання місця проживання дитини пояснюється специфікою відносин, що регулюються [1, с. 28]. Водночас, визначення місця проживання дитини є важливим питанням як

у механізмі захисту прав дитини, так і у реалізації її суб'єктивних майнових прав. Ця проблематика поєднує приватноправові та публічно-правові інтереси. Так, до приватноправової площини відноситься визначення місця проживання дитини у разі внутрішньо-сімейного конфлікту, зокрема при розлученні батьків та відсутності згоди між ними щодо місця проживання дитини [2].

Важливим є те, що ст. 160 Сімейного Кодексу України (далі – СК) визначає, що: 1) дитина від 10 до 14 років спільно з батьками бере участь у прийнятті рішення щодо свого місця проживання; 2) дитина, якій виповнилося 14 років та батьки якої проживають окремо, самостійно приймає рішення щодо місця свого проживання [3].

Наведена норма підкреслює особливості юридичної структури правосуб'єктності дитини у контексті визначення її місця проживання. Окрім цього, існують публічно-правові інтереси, пов'язані з діяльністю компетентних державних органів, спрямованою на забезпечення найкращих умов для дитини. Регулювання правовідносин, пов'язаних із місцем проживання дитини, здійснюється відповідно до міжнародних та національних норм законодавства.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «М.С. проти України» від 11 жовтня 2017 року підкреслює, що при визначенні місця проживання дитини необхідно керуватися статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, враховуючи інтереси дитини та принцип її найкращих інтересів. У окремій думці судді Ранзон щодо цього рішення зазначено, що національні суди України обрали методологію, закладену у Декларації Організації Об'єднаних Націй про права дитини 1959 року. У ній вказано, що «факти не розкривали жодних виняткових обставин, які могли б обґрунтувати розлуку дитини з матір'ю». Ця Декларація передбачає, що малолітня дитина не повинна розлучатися зі своєю матір'ю, за винятком випадків наявності виняткових обставин [4].

Відтак підхід, закладений у Декларації, встановлює презумпцію на користь матері у справах опіки, що означає, що дитина має залишатися з матір'ю, і це може бути оскаржене лише у випадках наявності виняткових обставин. Відсутність таких обставин призводить до того, що суди нехтують оцінкою інших факторів, що можуть впливати на добробут дитини. Презумпція на користь матері у справах опіки не має підтримки ані в практиці ООН після ухвалення Декларації, ані в судовій практиці України, і не відповідає позиції Ради Європи та більшості держав-членів. У XXI столітті така методологія з презумпцією на користь матері є нерозумною у контексті прав, гарантованих Конвенцією. Рада Європи неодноразово засуджувала нерівне ставлення до батьків і підкреслювала важливість належного визнання та оцінки ролі батька у вихованні дітей.

Принцип найкращих інтересів дитини, закладений у Декларації, отримав повну підтримку як ключовий аспект. Отже, наведена окрема думка ставить перед науковим співтовариством складну проблему співвідношення презумпції на користь матері та принципу найкращих інтересів дитини.

Важливими нормами при вирішенні такого спору, як визначення місця проживання дитини також є частина 1 стаття 18, частина 1 стаття 27 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-ХІІ, держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини [5].

Національне законодавство також відображає принцип пріоритетності прав та інтересів дитини, зокрема, статтею 7 Сімейного кодексу України закріплено, що дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини [3].

Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

За змістом частини 1 статті 12 Закону України «Про охорону дитинства» на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці [6].

Згідно з ч. 4 ст. 29 Цивільного кодексу (ЦК) України та ч. 1 ст. 160 Сімейного кодексу (СК) України, місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає [8].

Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків або одного з них, з ким вона проживає. Місце проживання дитини цього віку визначається за згодою батьків. При цьому не має значення, чи знаходяться батьки у шлюбі між собою, чи проживають вони спільно.

Статтею 161 СК України визначено: якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою.

Згідно до ч. 1 ст. 141 СК України мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою [3].

З цього випливає одна із загальних засад регулювання сімейних відносин, яка полягає у рівності прав, інтересів батьків при визначенні місця проживання дитини. Аналогічний підхід спостерігається і в практиці Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував, що батьки мусять мати рівні права у спорах про опіку над дітьми, і жодні 5 презумпцій, які ґрунтуються на ознаці статі, не мають братись до уваги (рішення у справах «Зоммерфельд проти Німеччини» від 8 липня 2003 року, «Цаунеггер проти Німеччини» від 3 грудня 2009 року) [9].

Проте, як зазначено у висновку Верховного Суду, зробленому у постанові від 23 грудня 2020 року у справі № 712/11527/17, рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання. Похідний характер означає відсутність пріоритету інтересів батьків над інтересами дитини та переважність права захисту прав дитини, а тому у першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин кожної конкретної справи, а вже тільки потім – права батьків [9].

Частиною 4 статті 19 СК України визначено, що при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою [3].

Вирішуючи спори між батьками, які проживають окремо, про те, з ким із них дитина залишається, суд з огляду на рівність прав та обов'язків батька й матері щодо дитини повинен ухвалити рішення, яке відповідало б інтересам неповнолітньої/го. При цьому суд ураховує, хто з батьків виявляє більшу увагу до дитини і турботу про неї, його вік і прихильність до кожного з батьків, особисті якості батьків, можливість створення належних умов для виховання, маючи на увазі, що перевага в матеріально-побутовому стані одного з батьків сама по собі не є вирішальною умовою для передачі йому дитини [7].

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України кількість розлучень зростає. Причини цьому можуть бути постійний стрес, мобілізація, вимушена міграція жінок з дітьми. Часто виникають ситуації, коли батьки не можуть дійти згоди щодо місця проживання дитини. Дитина не повинна опинитися в умовах, які можуть загрожувати її фізичному та психічному здоров'ю. Тому, серед інших важливих факторів, судам необхідно враховувати безпекову ситуацію та обмеження, пов'язані з бойовими діями і їх наслідками.

Водночас сам факт оголошення воєнного стану в Україні не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків, особливо якщо мова йде про батька або матір, які проживають за межами країни.

Слід звернути увагу, що результатами розгляду у касаційному порядку справи № 750/9620/20 Верховний Суд погодився з висновком суду апеляційної інстанції про визначення місця проживання дитини з матір'ю. У той же час аргумент матері про те, що після початку бойових дій на території м. Чернігова у 2022 році вона пропонувала вивезти сина за межі України, однак батько відмовився передати їй дитину, не був оцінений судом апеляційної інстанції як такий, що свідчить на користь проживання дитини з матір'ю [10].

При вирішенні іншого спору між батьками про визначення місця проживання дитини (справа № 344/7865/21) суди не надали перевагу матері, яка після початку на території України широкомасштабних бойових дій проживає на території Німеччини, визначивши, за результатами оцінки доказів та інтересів дитини, її місце проживання з батьком на території України.

Верховний Суд у постанові від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21 скасовуючи постанову Харківського апеляційного суду про повернення дитини до місця постійного проживання в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, зазначив, що воєнний стан продовжується у зв'язку з тим, що агресія проти України триває, але у цьому конкретному випадку, з урахуванням обставин справи, найкращим інтересам дитини відповідає перебування дитини разом з матір'ю, оскільки позивач не надав доказів на спростування «серйозного ризику» для дитини в разі її повернення до держави її місця постійного проживання до вивезення матір'ю в Україну [10].

У той же час у постанові від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 Верховний Суд вказав, що з огляду на введення воєнного стану в Україні, при вирішенні спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя. Суд касаційної інстанції погодився з висновком суду апеляційної інстанції про відмову батькові у позові, пославшись на те, що суд апеляційної інстанції врахував інтереси дитини, її думку (небажання повертатися в Україну), а також безпеку проживання дитини з матір'ю на території Румунії [10].

Отже безпекові питання підлягають врахуванню й оцінці судами у сукупності з іншими обставинами, які мають значення для правильного вирішення спору про визначення місця проживання малолітньої дитини. Також не може бути єдиною достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків перебування іншого з батьків на військовій службі у Збройних Силах України (відсоток жінок складає близько 22%) чи інших силових структурах та направлення (відрадження) до зони бойових дій.

На сучасному етапі принцип рівності прав матері та батька стосовно їхніх дітей є одним із ключових аспектів реалізації прав батьків і дітей. Цей принцип закріплений у міжнародному праві та характерний для національних правових систем більшості країн демократичного світу. В Україні цей принцип також зафіксовано в законодавстві і залишається дієвим навіть під час воєнного стану.

Варто підкреслити, що участь одного або обох батьків у військовій службі повинна враховуватися судом при розгляді справи про місце проживання дитини. У випадках, коли батьки мають спільну фізичну опіку, а один із них тимчасово відсутній через військову службу, другий батько зазвичай виконує щоденні обов'язки по догляду за дитиною до повернення військовослужбовця. Після його повернення сім'я, як правило, відновлює попередній порядок участі у вихованні дитини.

У сучасних умовах деякі батьки можуть ініціювати цивільні справи, які не свідчать про реальний конфлікт стосовно місця проживання дитини. Такі позови, зазвичай подаються одним з батьків (зазвичай батьком), щоб вирішити питання, пов'язані з виїздом за межі України або із військовим обліком та мобілізацією. Тому судам слід ретельно вивчати надані докази та обставини в кожній справі, виявляти фіктивні позови та закривати провадження у справах про визначення місця проживання дитини за відсутності предмету спору [10].

Висновки. Таким чином, при вирішенні конфлікту між розлученими батьками про місце проживання малолітньої дитини в умовах воєнного стану, обставини, пов'язані з безпекою дитини та наслідками бойових дій, мають істотне значення та повинні бути вивчені і оцінені судом. Перебування одного з батьків на військовій службі в Збройних Силах України або інших силових структурах, а також наявність місця для проживання за межами країни не можуть бути єдиними підставами для визначення місця проживання дитини з одним із батьків. Ці факти, а також інші обставини та обмеження, що виникли внаслідок воєнного стану та бойових дій, повинні оціню-

ватися судом у сукупності з іншими факторами, з урахуванням принципів рівності прав батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини, заохочуючи співпрацю всіх учасників процесу.

Зміна місця проживання дитини в умовах війни та соціальних зрушень є особливо складним завданням, яке потребує ретельного аналізу як юридичних, так і моральних аспектів. Принцип рівності прав батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини має стати основою для ухвалення рішень у спорах про місце проживання. Суди повинні враховувати не лише особисті інтереси батьків, але й емоційний стан дитини, її потреби та безпеку в умовах, коли військові дії створюють додаткові ризики. У світлі сучасних викликів, таких як воєнний стан, необхідно зважати на особливі обставини, що виникають внаслідок конфлікту, а також сприяти співпраці між усіма сторонами. Лише комплексний підхід, що поєднує правові норми з гуманістичними принципами, може забезпечити дійсно безпечне та стабільне середовище для розвитку дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лихолат І. Договірний порядок визначення місця проживання дитини в нотаріальній практиці. *Нотаріат України*. 2014. № 12. С. 27–39.
2. Аніщенко К.М. Засади визначення місця проживання дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 124–126.
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. № 2947-III. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
4. Справа ЄСПЛ «М.С. проти України» від 11 жовтня 2017 р. URL: <https://www.familylawstudies.org.ua/uk/espl/209113ua>.
5. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.10.2024).
6. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
7. Питання – відповідь: Що враховується при визначенні місця проживання дитини у процесі розлучення подружжя? – LDN. LDN – Мережа правового розвитку. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/pytannia-vidpovid-shcho-vrakhovuiet-sia-pry-vyznachenni-mistsia-prozhyvannia-dytyny-u-protsesi-rozluchennia-podruzzhia>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
9. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: реальні та штучні спори – Юридична Газета. *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/zahist-prav-ditey-v-umovah-voennogo-stanu-realni-ta-shtuchni-spori.html>.
10. Особливості вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану – Вінницька обласна військова адміністрація. *Офіційний вебсайт – Вінницька обласна військова адміністрація*. URL: <https://osite.vin.gov.ua/departament-pravovoho-zabezpechennia-oblderzhadministratsii/61926-osoblyvosti-vyrishennia-sporiv-pro-vyznachennia-mistsia-prozhyvannia-malolitnoi-dytyny-pid-chas-dii-voiennoho-stanu>.